

Науковий текст: мовні та позамовні фактори

Галина КИЦАК (Житомир, Україна)

Дана стаття присвячена обґрунтуванню ролі, взаємозв'язку, взаємовпливові та взаємопроникненні мовних та позамовних чинників у науковому тексті з позицій функціонально-стилістичного підходу, виокремленню компонентів мовних та позамовних чинників наукового тексту, зокрема чинників науково-пізнавальної діяльності.

Ключові слова: *науковий текст, функціонально-стилістичний підхід, мовні фактори, позамовні фактори, епістемічна ситуація.*

This article is devoted to the grounding of role, interconnection, interaction and interpenetration of linguistic and nonlinguistic factors in scientific text from the perspective of functional-stylistic approach, the separation of components of linguistic and nonlinguistic factors of scientific text, including the factors of research and cognitive activity.

Keywords: *scientific text, functional and stylistic approach, linguistic factors, extralinguistic factors, epistemic situation.*

Одним із напрямків сучасних досліджень у сфері лінгвістики є розгляд основних особливостей і закономірностей функціонування різних видів і типів текстів у науковій сфері, а також специфіки наукового стилю в результаті взаємодії мовних та позамовних чинників.

Характеризуючи тексти за функціонально-стильовим підходом, враховують ознаки позамовні (сфера людської діяльності у суспільстві, сфера спілкування, функції мови і функції мовлення) і власне мовні (функціонально-стилістичне розшарування засобів мови).

Актуальність даної статті обумовлюється недостатнім розглядом проблеми взаємодії мовного та позамовного у межах наукового тексту саме з функціонально-стилістичної позиції.

Завданням статті є визначення компонентів побудови тексту як складного мовленнєвого утворення, детермінованого мовними та позамовними факторами, для розуміння характеру системності наукового тексту.

В основі функціонально-стилістичного розмежування мови лежать позамовні та власне мовні чинники. Кожен із функціональних стилів має власні експресивно-сміслові принципи добору, поєднання і вмотивованого вживання слів та виразів, синтаксичних конструкцій. Стиль, власне, й формується в результаті функціонування мови в конкретній комунікативній ситуації під впливом позамовних чинників. Ціла плеяда вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, серед них В.В. Виноградов, О.С. Ахманова, Г.М. Васильєва, М.М. Кожина, М.П. Котюрова, О.О. Баженова, О.Д. Митрофанова, О.С. Троянська, К. Бюлер, Б. Гавренек, К. Гаузенблас, М. Єлінек, Й. Містрік, Дж. Керолл детально розробляли цілі комплекси позамовних факторів, під впливом яких формувались функціональні стилі.

Системність як у мові, так і у мовленні розглядається багатьма вітчизняними та зарубіжними лінгвістами як інваріантна властивість тексту та наукового тексту зокрема. Системність наукового тексту проявляється у його взаємодії з середовищем – позамовним контекстом, в якому функціонує твір, та який прямо чи опосередковано впливає на нього, обумовлюючи стилістично-мовленнєву специфіку. Важливим системним параметром тексту як комунікативного явища виступає смислова структура. У межах функціонально-стилістичного підходу до тексту під смисловою структурою розуміють багаторівневу організацію змістовної сторони цілого тексту, компонентами якого є смисли, що формуються комплексом позамовних факторів [4: 47]. Функціонально-стилістичний підхід обумовлює розуміння смислової структури тексту не лише в межах його складових – граматичних і лексичних одиниць, а й в залежності від позамовного контексту.

Науковий текст відрізняється від інших великим арсеналом знакових систем, слугуючи для передачі когнітивної інформації, адже основна функція наукового тексту – це передача наукового знання, наукового пізнання, що

завжди орієнтоване на комунікацію і єдиною функцією наукового стилю є інтелектуально-комунікативна [1: 68-69]. Численні мовні засоби забезпечують її оформлення у вигляді об'єктивного повідомлення. Науковий текст не викликає труднощів при читанні і сприймається як зразковий лише в тому випадку, коли він легко членується з урахуванням різних вимірів (у зв'язку з його багатовимірністю) і рівнів розгортання (у зв'язку з його багатосаровістю) [4: 50]. Загальні ознаки наукового стилю прослідковуються на всіх рівнях мовної системи. У науковому тексті завжди присутні засоби, що підвищують рівень насиченості когнітивної інформації, для наукового тексту характерна відсутність емоційного забарвлення, широко розвинута синонімія, термінологічність, яка не залежить від контексту. Абсолютна перевага когнітивної інформації у науковому тексті зумовлює логічний, а не асоціативно-образний шлях його побудови, що забезпечується спеціальними мовними засобами, тобто засобами семантичної і формальної когезії.

При визначенні стильової належності тексту враховуються як позамовні, так і власне мовні показники. Важливими є сфера спілкування (ділова, спеціальна, політико-ідеологічна, естетична), функції тексту в цілому (повідомлення, вплив), призначення тексту (інформування, інструктаж, навчання).

Зміст наукового тексту експлікується в мовних засобах, що мають дискретний та лінійний характер, які не знаходяться в взаємно однозначних відповідностях з семантичними явищами, оскільки семантика тексту представлена складним інформативним комплексом. Цей семантичний комплекс виникає у відповідності з задумом автора, його цілями та умовами комунікації.

Відомо, що конкретно-контекстуальне значення наукового тексту не вичерпується сумою елементів, що становлять його склад. Воно набуває додаткового смислу, коли перетворюється в мисленнєвий зміст, що виникає в результаті читання і розуміння тексту його реципієнтами [8: 84].

Лінгвістичні ознаки – це якісна і кількісна лінгвістична характеристика функціонального стилю, що базується на його тотальному описі [11: 203].

Основними власне мовними особливостями наукового стилю є:

- строга унормованість (відповідність до норм літературної мови);
- широке використання абстрактної лексики;
- безособовість;
- монологічний характер викладу, зумовлений змістом;
- завершеність та повнота висловлювання;
- тісний зв'язок між частинами висловлювання, логічна послідовність;
- використання лаконічних, але високоінформативних атрибутивно-іменних словосполучень;
- використання умовних знаків та символів;
- первинність писемної мови;
- відсутність підтексту та ін. [6: 44].

Дослідженням позамовних чинників, що утворюють науковий стиль, займалися зокрема такі лінгвісти, як М.П. Котюрова, О.О. Баженова, Л.М. Лапп, М.М. Кожина, Л.В. Красильникова, Н.М. Разінкіна, О.С. Троянська, О.О. Лаптева, В.О. Салімовський. Позамовна основа наукового стилю представляє собою комплекс чинників, які складають базові (форма суспільної свідомості, вид діяльності та тип мислення, що відповідають їй) і конкретизуючі їх фактори, що поєднані пізнавальною діяльністю суб'єкта по відношенню до об'єкта та комунікативною діяльністю даного суб'єкта-автора по відношенню до суб'єкта-адресата [5: 146].

У процесі пізнавальної діяльності позамовні фактори пов'язані з суб'єктно-об'єктними відношеннями і здійснюють складний вплив на формування смислової структури наукового тексту. Передусім цей вплив обумовлений – з боку об'єкта – теоретичним та емпіричним характером знання (онтологічний аспект знання), ступенем новизни і достовірності (аксіологічний аспект), глибини інтерпретації і способами доведення гіпотези (методологічний аспект знання). З боку суб'єкта пізнання цей вплив обумовлений категоріальним профілем мислення вченого (достатньо широкий чи більш вузький), переважно аналітичним, синтетичним та іншими стилями мислення, творчою фантазією, глибиною інтуїції, асоціативністю мислення автора [5: 146-147].

Значимість врахування позамовних чинників, що утворюють стиль, не підлягає сумніву. Врахування «човного характеру» науково-пізнавальної діяльності і мислення дозволив визначити високий статус категорій ретроспекції та перспекції і ретроспективно/перспективний принцип розгортання наукового тексту [9: 626].

Труднощі врахування впливу на властивості позамовних факторів поглиблюються проявом у мовленні таких індивідуальних рис мовця як темперамент, мовні навички, рівень та характер освіти, інтереси та вподобання, настрій у момент мовлення [3: 70].

Змістом наукового тексту є вербалізоване знання, серед позамовних факторів, що впливають на процес текстотворення і характер смислової структури твору, важливу роль відіграють компоненти науково-пізнавальної діяльності, узагальнені в понятті *епістемічної ситуації*. Епістемічна ситуація розглядається як сукупність взаємозв'язаних ознак пізнавальної діяльності в єдності складових її онтологічного, методологічного, аксіологічного, рефлексивного і комунікативно-прагматичного компонентів, що здійснюють закономірний вплив на формування наукового тексту і визначають його стильову специфіку [4: 47-48]. Науковий стиль лише частково потребує особливих, стилістично маркованих засобів, насамперед цей стиль обумовлений явищами, спільними для літературної мови, але цілеспрямовано організованими, функціонуючими інакше, ніж в розмовно-побутовому, суспільно-політичному і тим паче художньому мовленні [7: 10].

Мовні ознаки функціональних стилів, які обумовлені позамовними факторами, класифікуються за функціонально-змістовим характером :

- лінгвістичні ознаки, що залежать безпосередньо від змісту;
- лінгвістичні ознаки, які залежать від функціонально-смислового типу мовлення, тобто також опосередковано залежні від змісту;
- лінгвістичні ознаки, які залежать від письмового характеру мовлення;

- лінгвістичні ознаки, викликані до життя реалізацією прагнення до оптимальних для даного стилю якостей мовлення [10: 31].

Аналіз наукового тексту пов'язується з особливостями наукового пізнання, сукупністю позамовних та мовних чинників, що зумовлюють процес пізнання істини. Оскільки науковий текст розглядається як засіб зберігання, передачі і збагачення спеціальних знань, це обумовлює не лише специфіку його змісту і особливості логічного структурування, але і співвіднесеність з науковою картиною світу, з ментальними структурами зберігання знань, з певними типами вербалізації таких структур лінгвістичними засобами [2: 16-17].

Розглядаючи текст услід за О.О. Баженовою як багатомірну та ієрархічно змістовну організацію утворення, що підкорюється авторському задуму, обумовлене комплексом екстралінгвістичних факторів, відображає типовий зміст певної сфери спілкування та діяльності, яка формує стильову специфіку даного різновиду тексту та об'єктивовану у взаємозв'язках текстових одиниць, типових текстових підсистем, архітектоніці, композиції та інших складових поверхневої форми тексту, слід взяти до уваги, що опис смислової структури тексту можливий лише за умови, якщо позамовні чинники, зовнішні по відношенню до текстотворення, розуміються як внутрішні, змінені в процесі взаємодії з конкретним змістом наукового знання, яке повідомляється. Важливу роль при цьому відіграють компоненти науково-пізнавальної діяльності, узагальнені в понятті епістемічної ситуації. За умови врахування не лише мовних, а й позамовних чинників уможливорюється головний принцип мовленнєвої організації наукового тексту в аспекті функціонально-смислового типу мовлення, оскільки екстралінгвістична основа обумовлює формування наукового тексту й отримує відображення в його смисловій структурі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. Учебное пособие для студентов факультетов и институтов иностранных языков / И.В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1979. – 303с.

2. Дроздова Т.В. Проблемы понимания научного текста (англоязычные экономические тексты) / Т.В. Дроздова. – Астрахань: Изд-во АГТУ, 2003. – 224с.
3. Кожина М.Н. Стилистика русского языка / М.Н. Кожина. – М.: Просвещение, 1983. – 223с.
4. Котюрова М.П. Культура научной речи: текст и его редактирование: учебное пособие / М.П. Котюрова, Е.А. Баженова.- М.: Флинта: Наука, 2008. – 280с.
5. Котюрова М.П. Об экстралингвистических основаниях смысловой структуры научного текста (функционально-стилистический аспект) / М.П. Котюрова. – Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1988. – 170с.
6. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування: навчальний посібник, 2-е вид / З Мацюк, Н. Станкевич. – К.: Каравела, 2007. – 352с.
7. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения. – 2-е изд., перераб. и доп. / О.Д. Митрофанова. – М.: Русский язык, 1985. – 128с.
8. Новиков А.И. Семантика текста и её формализация / А.И. Новиков. – М.: Наука, 1983. – 215с.
9. Стилистический энциклопедический словарь современного русского языка [под ред. М.Н. Кожиной]. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 696с.
10. Троянская Е.С. Лингвостилистические исследования немецкой научной речи / Е.С. Троянская. – М.: Наука, 1982. – 312с.
11. Троянская Е.С. О природе лингвистических признаков текстов, характеризующих различные функциональные стили / Е.С. Троянская // Лингвостилистическое исследование научной речи / отв. ред М.Я. Цвиллинг. – М.: Наука, 1979. – С.202-224.